

Գ. ԳՅՈՒԼՅԱՆ

(Դասախոս Հոգևոր ձեմաբանի)

ՄԵՐ ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԵՐԱԾՆՈՒՆԴԸ

Ով գեթ մի անգամ թերթել է մեր պատմութիւնը, գիտի, որ հին է մեր ժողովուրդը, որ դժուարին է եղել նրա ուղին: Մեր պատմութիւնն այդպէս անգամ հատկանշւում է ազատագրական պայքարի դյուցազնական դրվագով: Հայկը նետահարեց Բելին՝ արյամբ նվաճելով իր փոքրիկ ժողովրդի ազատութիւնը:

Մեր երկիրը, գտնվելով Արեւելքի և Արեւմուտքի հատման կետի վրա, բազմաթիւ անգամներ թափառեւ է հանդիսացել աշխարհակործան պատերազմների: Մեր հինավուրց հողի վրա ահագնորեն իրար են բախվել բյուզանդական վահանակիրներն ու պարսկական նետածիգները: Ահա հողմերի պես մեր երկրի վրայով են անցել Շապուհների և Հազկերտների, Բուզանների և Ալփարսլանների, Լենկթիմուրների և Շահաբասների շարագուշակ, մահատարած ուրվականները: Հաճախ է ավերվել մեր երկիրը. հրո ճարակ են դարձել մեր գյուղերն ու քաղաքները: Թշնամի սմբակների տակ տրորվել են մեր ծաղկավառ դաշտերը: Բայց ամեն անգամ, փութորկից հետո, նորից է իր մեջքը ուղղել թեքված նշենին, կանաչել է մեր կարկտահար արտը: Հայ շինականը իջել է իր լեռներից, վերակառուցել իր տունը, ծուխ է բարձրացել երդիկներից և հասկակալած, ոսկեկոհակ ցորյանների ծիւռն պատմուճանը զարդարել է մեր հողերի պարարտ կուրծքը:

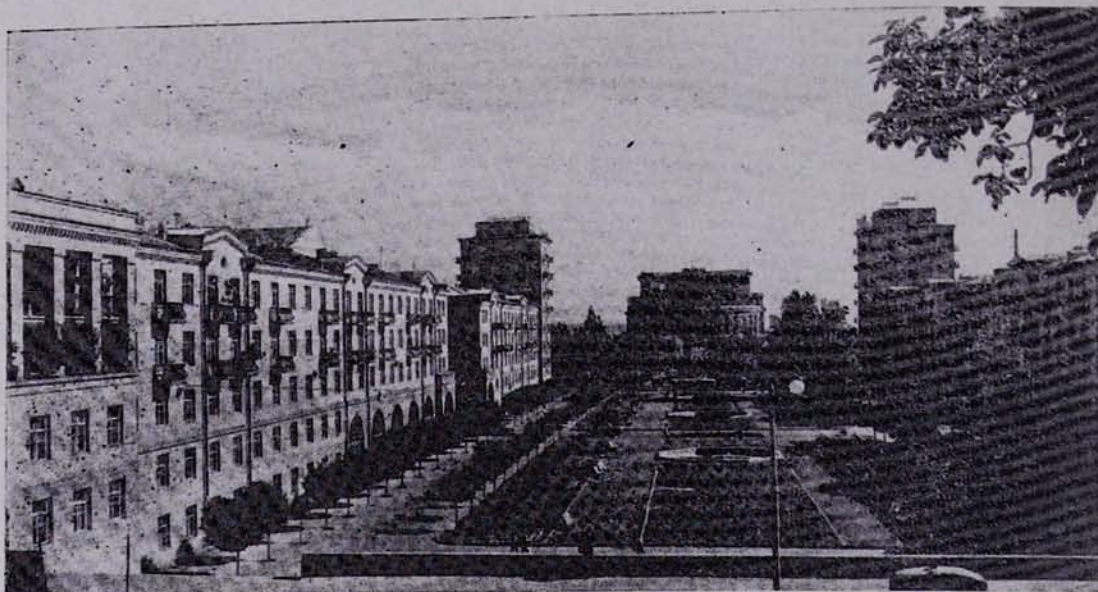
Բայց այն, ինչ տեղի ունեցավ 1915 թվականի ապրիլի 24-ին հայ մտավորականության ձերբակալութիւնը, իր ընդունած չափերով և հետեանքներով, մոռացնել է տալիս բոլոր հին արհաւիրքները, չունի իր նախըն-

թացը վշտի ու տառապանքի սովոր մեր ժողովրդի պատմութիւնն մեջ: Հիսուն տարի առաջ իթիհադական թուրքերը սառնասրտորեն հղացան և հանճարեղ հետեողականութիւնը ի կատար ածեցին մի ոճիւր, որի համեմատութիւնը դժգոհում, նսեմանում է տոսկանացի մեծ բանաստեղծի ցնորեցուցիչ երեւակայութիւնը: 20-րդ դարի սեմին, ավելի խտացրած գոյներով, նրանք իրականութիւն դարձրին դանթեական առասպելը: Մի ամբողջ ժողովուրդ, որ «գիր ունի ու ապատ», որ գալիս էր դարերից, որ ստեղծել էր քաղաքակրթական, մշակութային հոյակապ արժեքներ, տեղահանվեց և, գաղթի ճանապարհին արնաքամվելով, ամբողջութիւնը գերեզմանվեց արաբական անապատների մեջ: Հիսուն տարի հետո անգամ ապրիլյան եղեռնի առանձին դրվագների ոգեկոչումը անկարելի է կատարել առանց սոսկումի: Իր բնիկ տերերից ամայացած մի ամբողջ երկիր, հրո ճարակ դարձան գյուղեր ու քաղաքներ, հսկայական խարույկների բոցերի մեջ ածխացան հարյուր հազարավոր կենդանի մարդիկ, ոտնահարվեցին մարդկային բարոյականութիւնն տարրական իրավունքները, արատավորվեց հայ առագաստի պատիւը: Հայ կույսերը, երամ առ երամ, նփրատի ահեղավազ ջրերի մեջ պատանքեցին իրենց վիրավոր կուտութիւնը: Հրատոշոր անապատը դարձավ հայ կմախացած բազմութիւնների հսկայական գերեզմանոցը:

Մանր, շարագուշակ լուսնիւն իջավ Արեւմուտքի Հայաստանի վրա. լոնց երգը, մորթվեց վերջին հորովելը: Պատմութիւնը որբացավ իր կենդանի, բնիկ տերերից և նահան-

չելով՝ ծվարեց լեռների ծերպերի և ավերակ վանքերի մեջ: Հեռու, հեռու մնացին աթոռա-
նիստ Սիսն ու արծվեբունջ Զեյթունը, գեղա-
ծիծաղ Վանա ծովակն ու Աղթամարը, նեմ-
րուֆն ու Սիփանը, Տարոնն ու Սասնա միգա-
մած լեռները: Լոն է ձայնը էրզրումի հայոց
լեռներում, հողը ճաքճաք է, խոպան տարա-
ծությունները ծածկված են եղինջով ու մո-
լախոտով, վարսաթափ է ուռենին Եփրատի,
Տիգրիսի, Արածանիի դալարագեղ ափերում,
ագռավներն են միայն կոնշում գորշ ու ան-
հրապույր երկնքում:

դրություն հայերի կողմից: Եվ թուրքերը
սառնասրտորեն ի կատար ածեցին մի ամ-
բողջ ժողովուրդ բնաջնջելու՝ խնամքով մշակ-
ված իրենց ճիվաղային ծրագրերը: Հակառակ
թուրքերի ակնկալությանը, եղան սակայն
դիմադրության դեպքեր: Դիմադրեց Տարոնը
և ամբողջությամբ բնաջնջվեց տեղում: Դի-
մադրեց Շապին-Գարահիսարը, դիմադրեց
Ուրֆան, դիմադրեց Մուսա լեռը և փրկվեց:
Կանոնավոր, անձնուրաց և կազմակերպված
ինքնապաշտպանությունը, վասպուրականի
հայությունը պարտության մատնեց թուրքա-

Մի տեսարան Երևանից

Ապրիլյան եղեռնը ծրագրված էր, որ կա-
տարվեց երկու պլանով՝ տեղահանությամբ և
սպանդով: Համիդի հայահալած ու հայաջինջ
քաղաքականության տրամաբանական և օր-
գանական շարունակությունն էր այն, ավելի
մեծ չափերով: Երիտասարդ թուրքերը, ոճիրի
հղացման և գործադրման ձևերի մեջ, գերա-
զանցեցին իրենց արյունիզակ, կարմիր սուլ-
թանին: Նրանք ընտրեցին պատմության ա-
մենահարմար պահը: Աշխարհը բռնվել էր
առաջին համաշխարհային պատերազմի բո-
ցերի մեջ: Նեղուցները փակ էին: Թուրքիայի
մայրաքաղաքից հեռացել էին օտար դես-
պանները: Եվրոպան զբաղված էր իր իսկ
հոգսերով: Պահը հարմար էր, առիթը՝ անսա-
խաղեպ: Ընդհանուր զորաշարժով՝ զենքի
տակ էին կանչված 18—45 տարեկան բոլոր
հայ տղամարդիկ: Թիկունքում մնացել էին
միայն ծերեր, կանայք և պատանիներ: Նման
պայմաններում բացառվում էր ամեն դիմա-

կան կանոնավոր զորքին: Շնորհիվ ուսա-
կան բանակի օգնության և նրա շարքերում
կռվող հայ կամավորական զնդերի, հատկա-
պես Անդրանիկի մարտերի և հոգատարու-
թյան, արևմտահայերի մի մասը փրկվելով,
կարողացավ տեղափոխվել Անդրկովկաս և
ձախողեց թուրքերի հայաջինջ քաղաքակա-
նության ամբողջական հաջողությունը:

Ապրիլյան եղեռնը կրկնակի բնույթ ունի՝
ողբերգական և դյուցազնական: Ֆիզիկական
իմաստով՝ դա մեր պատմության ամենա-
մռայլ էջերից մեկն է: Ապրիլյան եղեռնին
մենք կորցրինք մեր ամբողջական թվի ավե-
լի քան երկու երրորդը: Մեզ նման թվով փոքր
մի ժողովուրդի համար դա ահավոր, անդար-
մանելի կորուստ էր:

Ապրիլյան եղեռնը միաժամանակ ցույց
տվեց սակայն մեր ժողովրդի դյուցազնական,
անկոտրում ոգին, ցույց տվեց այն անկրկնե-
լի առաքինությունները, որոնցով մի ժողո-

վուրդ նվաճում է արևի տակ ապրելու իր անկապտելի իրավունքը: Մեծ փորձություն ժամին հայ ժողովուրդը չդավաճանեց ինքն իրեն: Հավաքական նահատակությամբ մերժեց հավատության, ազգության, ազգության հրավերը: Մահը չսարսափեցրեց նրան: Շատ անգամ հայ կանայք, հայ կույսերը ինքնակամ նետվեցին խարույկի բոցերի մեջ, վարարած ջրերի հորձանքի մեջ՝ մահը նախամեծար համարելով: Լեռներն ու անտառները ապաստանած հայ սակավաթիվ այրեր քաջությամբ կռվեցին գերազանց ուժերի դեմ: Թուրք կանոնավոր բանակն ու ջարդարար ոհմակները շատ անգամ են խուճապահար նահանջել դուրսը Անդրանիկի և նրա առյուծների կրկնվող հարվածների տակ: Հոգեվար հայ մայրը ավազուտի վրա իսկ հավատարիմ մնաց Մեսրոպին՝ իր որբացած ձագուկների աչքին շողացնելով նրա տառերի հրաշքը: Տարագիր, հալածական մշեցի հայ կինը, ամեն ինչ մոռացած, ապահովության նավահանգիստ հասցրեց մեսրոպատառ մեր մագաղաթներից մեծագույնը:

Միշտ էլ ազատաբաղձ հոգու ամեն մի խոյանք դեմ է առնում բռնության ապառաժին: Բարձրագույն քաղաքակրթությամբ օժտված հնադարյան մի ժողովուրդ էր կարող հաշտվել կյանքի ստորացուցիչ պայմանների, հավիտենական ստրկության հետ և չփորձել իր թևերն ազատության երկնքի մեջ: Այս եղավ հայ ժողովրդի հանցանքը: Թոթափելով ավելի քան վեց դարերի ստրկության փոշին՝ նա ձգտեց արևի և պահանջեց նրա տակ ազատ ապրելու իր իրավունքը: Բայց թշնամին, հոգեպես, բարոյապես կաթվածահար այդ անարգ, հիվանդ բռնակալը, օրհասական արջի կատաղությամբ, մոլեգնորեն հակադեմ, կազմակերպելով խաղաղ ու ստեղծագործ մի ժողովրդի վրա պատմության մեծագույն եղեռներից մինը: Նրան հաջողվեց ժամանակավորապես կասեցնել մեր ժողովրդի վերելքի թափը, բայց նա ձախողվեց իր գլխավոր նպատակի մեջ: Մեր ժողովուրդը ավելի քան կառչած մնաց իր սեփական ազատ հայրենիքը ստեղծելու գաղափարին, որ մի շարք սայթաքումներից հետո իրագործվեց 1920 թվականի նոյեմբերի 29-ին՝ հյուսիսում ճանաչված նոր արդարության բարեբար ազդեցությամբ Հայաստանում խորհրդային կարգերի հաստատման շնորհիվ:

Բոլոր դարերի բռնակալների խելքը ավելի երկար չի լինում, քան իրենց սուրբը: Նրանք

Մաշտոցի անվան Երևանի մատենադարանը

անկարող են ըմբռնելու ոգու հակադեմոկրատիկ նրանք չգիտեն, որ խաչին հաջորդում է հարությունը, նահատակության՝ վերածնունդը: Իրենց հայաջինջ քաղաքականության մոլուցքի մեջ, իթթիհադական թուրքերը չկարողացան գիտակցել, որ նահատակությունը կարող էր հրաշափոխել մեր արյունը, ավելի խտացնել մեր ստեղծագործական կարողությունները և կոանել մեր ապրելու կամքը: Իրոք, ապրիլյան եղեռնը հրաշափոխեց մեր արյունը, մեզ մաքրեց ստրկության կեղտից, ավելի կոանեց մեր տևելու կամքը: Մեր նահատակների մարող աչքերի մեջ համեցող լույսի վերջին մնացորդը մեզ ցույց տվեց հրաշքով այն ճանապարհը, որին պետք է հետևեինք՝ մեր մեծ երազի իրականացման համար: Մեր ժողովրդի կարևոր մեկ հատվածը՝ տարատնկված հայրենի հողից, օտար երկրներում տակ, հակառակ ամեն տեսակ դժվարությունների, կարողացավ հայ մնալ՝ հիշատակովն ու ավանդովը միայն մեր նահատակների: Մեր նահատակների արյունն էր, որ օրեցօր շթուլացող սիրով, խանդաղա-

տանքով և հպարտությամբ, բոլոր հայերի հայացքը սկեռեց նորաստեղծ հայրենիքի՝ խորհրդային Հայաստանի վրա, նրանց գոտեպնդեց բոլորվելու նրա կենդանարար գաղափարի շուրջ:

Այսօր, մեծ եղեռնից հիսուն տարի հետո, փաստ է, որ Արաբսի ձախ ափի վրա, Արարատյան դաշտում, որ հնուց ի վեր եղել է մեր ժողովրդի տնտեսական, քաղաքական, մշակութային կյանքի օրրանը, արմատախիլ արևմտահայության բեկորներով ստվարացած, համախմբված է ավելի քան երկու միլիոն հայություն, որ խորհրդային Միության ժողովուրդների համերաշխ ընտանիքում, վերակառուցել է իր տունը և վստահ քայլերով առաջ է ընթանում՝ համաշխարհային մշակութային ու քաղաքակրթությանը տալով տասնյակ ու տասնյակ նոր անուններ, ստեղծելով կյանքի բոլոր ընազավառներում այնպիսի արժեքներ, որոնցից օգտվում են նույնիսկ երեկվա մեր ջարդարարների որդիներն ու թոռները: Հայ ժողովուրդը ապրելով և ստեղծագործելով է լուծում իր վրեժը երեկի ջարդարաններից և անտարբեր, քարսիրտ աշխարհից: Դարեր շարունակ այս է եղել և այսօր էլ՝ այս է մնում մեր ժողովրդի կենսափոխակալությունը:

Տարօրինակ է, բայց փաստ է, զարմանահրաշ փաստ: Մեր ժողովուրդը իր փրկությունը գտավ, երբ հասել էր կործանման եզրին: Անկասկած է, որ ժողովուրդները միշտ էլ կարողանում են գտնել իրենց ճշմարիտ ուղին: Մի շարք խարխափումներից, մոլորություններից հետո, մեր ժողովուրդը գտավ իր ազգային վերածնության ուղին և վերելքի հնարավոր միջոցները: Երբ մահատարած թշնամին, անզուսպ կատաղությամբ, հասել էր Երևանի դռների առաջ, մեր ժողովրդի առավել իրատես զավակները նշմարեցին հյուսիսում ճառագած նոր աստղը և նրա հետ կապեցին իրենց փրկության հույսը: Հայաստանում խորհրդային իշխանության հռչակումը ի չիք դարձրեց թշնամու սաղրանքները և նրան մեխեց տեղում: Թշնամին նույնիսկ նահանջեց՝ հաշտվելով անկախ Հայաստանի գոյության հետ:

Հայաստանում խորհրդային կարգերի հաստատումը մեզ տվեց այն, ինչ մեզ պակասել էր դարեր շարունակ՝ խաղաղություն և ապահովություն: Վերջ գտան ազգամիջյան կոիվները, հաստատվեց երբեմն իրար թշնամի ժողովուրդների համերաշխությունն ու համագործակցությունը: Հայ ժողովուրդը ազատագրվեց ազգային և սոցիալական ճնշումից:

Հայաստանում խորհրդային կարգերի հաստատումը ազդարարեց մեր ժողովրդի վերա-

ծնունդը, և այնքան վսեմ խոյանքներից հետո, նահանջի դառնությամբ դժգոհած նրա անկարելի թվացող հույսերի իրականացումը:

Հայաստանը իր փրկությամբ պարտական է Հոկտեմբերյան հեղափոխության հռչակած նոր սկզբունքներին: Նոյեմբերի 29-ը հոկտեմբերյան արևից Հայաստան հասած առաջին շողն էր, որ ցրեց մեր ավեր երկրի վրա ժանրացած մահվան մշուշը, պայծառացրեց մեր երկինքը:

Ապրիլյան մեծ եղեռնից հետո անցել է 50 տարի, իսկ Հայաստանում խորհրդային կարգեր հաստատվելուց հետո՝ 45 տարի: 45 տարին շատ կարճ ժամանակամիջոց է, մի ակնթարթ միայն պատմության մեջ: Բայց ինչ որ կատարվեց այդ 45 տարիների ընթացքում, ավելին է, քան հրաշքը: Հիմնովին փոխվել, անճանաչելի է դարձել մեր երկրի դեմքը: Անդառնալիորեն պատմության գիրկն է անցել գեոմափոք տների քսենոփոնյան վաղնջական Հայաստանը: Հայաստանը դադարել է արցունքի հովիտ լինելուց, սովի ու որբի երկիր լինելուց: Երբեմնի հետամնաց երկրագործական Հայաստանը այսօր դարձել է նորագույն տեխնիկայով արդյունաբերական հզոր երկիր, գիտության, մշակույթի, համատարած գրագիտության երկիր: Նախկին ավերակների վրա բարձրացել են նոր քաղաքներ: Լայն երակների նման բացվել են կապույտ ջրանցքներ: Ամբողջ երկիրը ծածկվել է դպրոցների, մասնագիտական բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների, հիվանդանոցների, գիտական, մշակութային մեծ տների, արդյունաբերական խոշոր հիմնարկությունների մեծ ցանցով: Անհնար է թվարկել նյութական այն բոլոր բարիքները, որ ստեղծագործ, տաղանդավոր ու շինարար հայ ժողովուրդը ստեղծել է այս 45 տարինների ընթացքում: Օրեցօր փոխվում, զարդարվում, գեղեցկանում է մեր երկիրը: Բացվում են լայն ու լուսավոր պողոտաներ, զբոսայգիներ, կառուցվում են արվեստական լճեր, որոնց մեջ լողում են խաղաղության կարապները: Հայ ժողովուրդը, դարերի այս անխնայ ուղեկիրը, դեռևս շարունակում է ստեղծագործել երիտասարդական անսպառ ավելումով:

Այսօր, Հայաստանում հայ ժողովրդի կյանքը զարգանում է համաշխարհային բազմակողմանիորեն՝ դրսևորվելով նյութական և հոգևոր բազմաթիվ ու բազմազան արժեքների մեջ: Մեր հողվածը ծանրաբեռնելու գնով իսկ, ուզում ենք բերել որոշ փաստական տվյալներ, որոնցով չի կարող չհպարտանալ հայ ժողովուրդը:

Հայ ժողովրդի հնադարյան և բազմարժեք մշակութի խոշորագույն օջախ է հանդիսանում 1958 թվականին Երևանում կառուցված

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՈՒ ԳԵՐԱԳՈՒԹՅՆ ՍՈՎԵՏԻ ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅԱՆ ԾԵՆՐԸ

Մեծագույն Մաշտոցի անվան հայ ձեռագրերի ու Մատենադարանը, որտեղ ամփոփված են ունեցող 10 000 ամբողջական ձեռագիր աշխատություններ, որոնցից 675-ը օտար լեզուներով: Բացի ձեռագիր ամբողջական աշխատություններից, Մատենադարանում կան ունեցող 3 500 պատառիկներ, որոնք մեծ մասամբ ավելի վաղ շրջանում գոյություն ունեցած ամբողջական ձեռագիր աշխատությունների ներկայացուցիչներ են հանդիսանում:

Ծրանի Մատենադարանը հարուստ է պատմագրական աշխատություններով: Զեռագիր աշխատություններում ամփոփված են հին և միջին դարերի ավելի քան 80 պատմիչների գործերը, որոնք իրենց բնույթով և նպատակով մեծ մասամբ չեն սահմանափակ-

վում թվումներ, որոնք բառարաններ են հանդիսանում:

Մատենադարանը հարուստ է նաև միջնադարյան գրականության լավագույն նմուշները պարունակող ձեռագիր աշխատություններով:

Մատենադարանում կարելի է տեսնել Մատենադարանի ձեռագրերում:

Ժողովրդական բովանդակություն ունեցող բազմաթիվ ձեռագրեր են հասել մեզ հին Հայաստանից: Մասնագետների կողմից կատարված այդ բազմաթիվ աշխատանքների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, թե ո՞րքան բարձր մակարդակի վրա է կանգնած եղել հայ բազմաթիվությունը դեռևս միջին դարերում:

Մատենադարանը հարուստ է նաև մանրանկարչական, երաժշտական (խաղաղական),

Մի տեսարան Լենինականից

վում հայերի և Հայաստանի համար ունեցած նշանակությունը:

Մատենադարանում կան 1950 ձեռագրեր, որոնց մեջ ամփոփված են փիլիսոփայական աշխատությունները անտիկ փիլիսոփայության կարկառուն ներկայացուցիչների՝ Պլատոնի, Արիստոտելի, Զենոն Իմաստասերի, Եզնիկի և Դավիթ Անհաղթի:

Մատենադարանում հսկայական գրականություն կա նաև քերականության և բառարանագիտության վերաբերյալ: Շուրջ 400 ձեռագիր աշխատություններ կան, որոնցում ամփոփված են քերականական մեկնություններ, և ավելի քան 550 ձեռագիր աշխատու-

ղրական գիտությունների, մաթեմատիկայի, քիմիայի, տոմարագիտության, աստղաբաշխության վերաբերյալ բազմաթիվ ձեռագիր աշխատություններով, որոնք մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում մասնագետ գիտնականների համար:

Հայաստանը այսօր ծածկվել է մշակութային այլ հիմնարկների լայն ցանցով և դարձել է համատարած գրագիտության, առօրյա գիտության, արվեստի և գրականության երկիր: Այժմ խորհրդային Հայաստանում կան 1383-ից ավելի դպրոցներ, որոնցում սովորում է 312 000 աշակերտ: Դպրոցներում աշխատում են 20 000 ուսուցիչներ:

1921 թվականին բացվեց Երևանի պետական համալսարանը և ապա պոլիտեխնիկական, գյուղատնտեսական, բժշկական, մանկավարժական, թատերական և այլ ինստիտուտներ, ինչպես նաև Կոմիտասի անվան պետական երաժշտանոցը: Այժմ Հայաստանի պետական համալսարանի ուսումնական հաստատություններում և 37 տեխնիկումներում սովորում են 30 000-ից ավելի խոստումնասիր ռուսանոցներ:

Հայաստանում աննախընթաց վերելք է ապրում գիտական միտքը, որի կենտրոնն է հանդիսանում Հայկական ՍՍՌ գիտությունների ակադեմիան, հիմնադրված 1943 թվականին: Այնտեղ ներկայումս աշխատում են ակադեմիայի 36 անդամներ, 26 թղթակից անդամներ, 67 դոկտոր-պրոֆեսորներ և գիտությունների թեկնածուներ:

Հայկական ՍՍՌ գիտությունների ակադեմիայի շուրջ համախմբված գիտնականները զգալի հաջողությունների են հասել ժողովրդատնտեսական ու տնտեսական խոշոր նշանակություն ունեցող խնդիրների ուսումնասիրման ասպարեզում: Այժմ Հայաստանում կան 66 գիտահետազոտական հիմնարկություններ, որոնցում բեղմնավոր կերպով աշխատում են ավելի քան 5 000 գիտական աշխատողներ, այդ թվում գիտությունների 153 դոկտորներ և 1 350 թեկնածուներ:

Հայկական ՍՍՌ գիտությունների ակադեմիայի բեղմնավոր աշխատանքում գիտական խոշոր ներդրում ունեն հայ ժողովրդի այնպիսի տաղանդավոր զավակները, ինչպիսիք են Մ. Արեղյանը, Հ. Մանանդյանը, Հ. Աճառյանը, Ս. Մալխասյանը, Գ. Ղափանցյանը, Իրենց աշխատություններով մեծ հռչակ ու ժողովրդականություն են վայելում տաղանդավոր գիտնականներ Վ. Համբարձումյանը, Հ. Օրբելին, Ալիխանյան եղբայրները, Ա. Մնջոյանը, Ն. Հարությունյանը, Ա. Շահինյանը, Ս. Մերգելյանը, Ի. Մաղաթյանը, Ա. Հովհաննիսյանը և ուրիշներ:

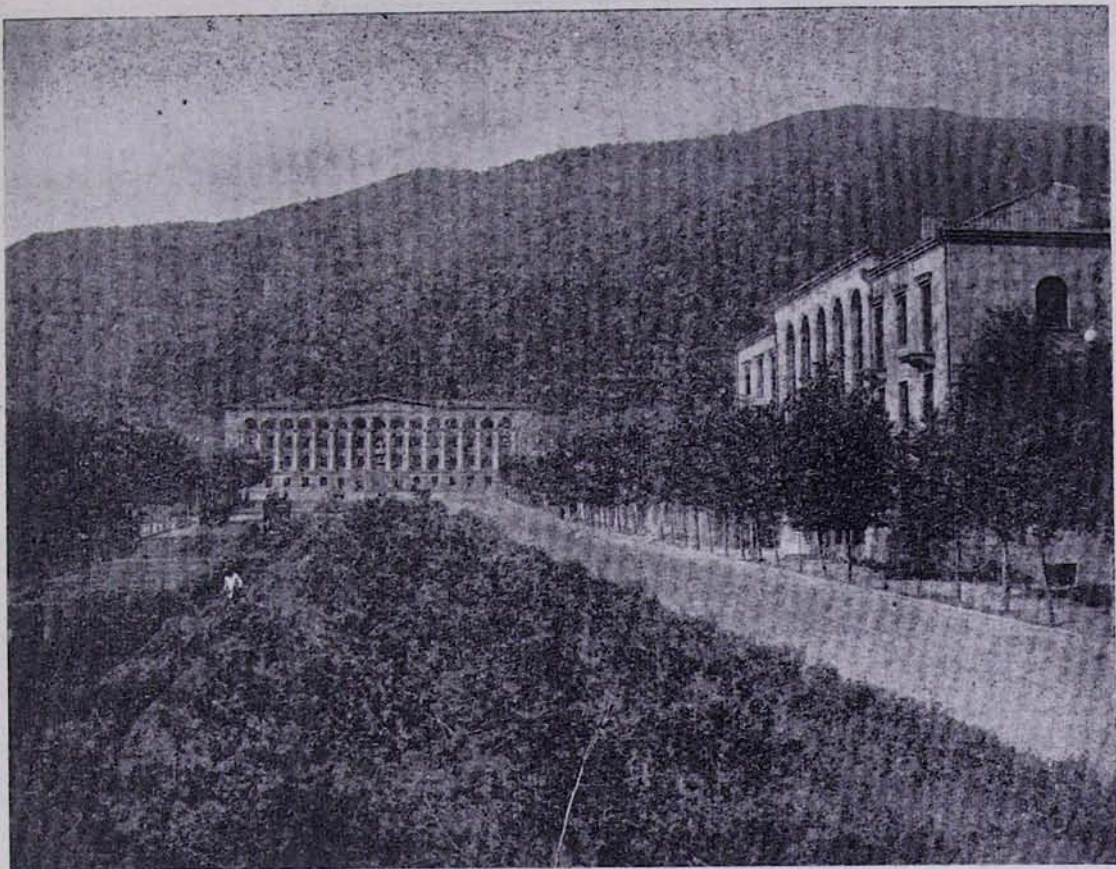
Հայկական ՍՍՌ գիտությունների ակադեմիան, իր բազմաթիվ գիտահետազոտական ինստիտուտներով և հիմնարկներով, մեծ ճանաչում է գտել ոչ միայն խորհրդային Միությունում, այլև նրա սահմաններից դուրս: Գիտության տարբեր բնագավառներում հայ մեծատաղանդ գիտնականները իրենց աչքի ընկնող հայտնագործություններով արժանի ավանդ են մուծում համաշխարհային գիտության գանձարանը: Նրանք հաջողությամբ մշակում են միջուկային ֆիզիկայի, բիոֆիզիկայի, աստղագիտության, մաթեմատիկայի, հաշվողական տեխնիկայի, կիրառական ֆիզիկայի և մի շարք այլ կարևոր խնդիրներ: Խորհրդային Հայաստանի գիտ-

նականների բազմազարանոց բանակը չանք չի խնայում մարդկության բարօրության զարգացման հայրենանվեր աշխատանքում:

Անցնող 45 տարիների ընթացքում անց է ուժացավ նաև խորհրդային արվեստը իր բոլոր ճյուղերով: Հիմնադրվեցին պետական երաժշտանոցը, պետական ֆիլհարմոնիան և մ. Ալեքսանդր Սպենդիարյանի անունը կրող օպերայի և բալետի պետական ակադեմիական թատրոնը: Խորհրդային երաժշտական մշակույթի զարգացման ասպարեզում խոշոր դեր է կատարում Ս. Տեր-Ղևոնդյանը, Ա. Սաթյանը, Ս. Բարխուդարյանը, Ա. Այվազյանը, Ե. Սահառունին, Ա. Մանուկյանը, Վ. Տալյանը, Գ. Եղիազարյանը, Ա. Դուրխանյանը և շատ ուրիշներ:

Խորհրդահայ երաժշտությունն ունի իր ականավոր կոմպոզիտորներ և անհատ կատարողները. այդ շարքում ուրույն տեղ են գրավում պետական օպերան, աշխատանքային մի կարմիր դրոշի շքանշանակիր Հայկական ֆիլհարմոնիան, Կոմիտասի անվան կվարտետը, լայն ժողովրդականություն վայելող Հայկական ՍՍՌ ժողովրդական երգի-պարի վաստակավոր անսամբլը, ռադիոկոմիտեի ժողգործիչների անսամբլը, հայկական պարի պետական անսամբլը, պետական էստրադային նվագախումբը, Սայաթ-Նովայի անվան գուսանական անսամբլը: Երաժշտական կատարողական արվեստի բնագավառում մեծ ծառայություններ ունեն անվանի վարպետներ, ՍՍՌ ժողովրդական արտիստներ Պ. Լիսիցյանը, Գ. Գասպարյանը, Տ. Սաղանդարյանը, Հայկական ՍՍՌ ժողովրդական արտիստներ Ն. Հովհաննիսյանը, Ա. Պետրոսյանը, Զ. Դուրխանյանը և շատ ուրիշներ:

Ստեղծագործական բուռն վերելքով է ապրում Գ. Սունդուկյանի անվան դրամատիկական թատրոնը: 45 տարվա կյանք ունեցող այդ թատրոնը իր խաղացանկը սկսելով Շեքսպիրի, Եվրիբի, Գոլդոնի, Գոգոլի, Օստրովսկու Իբսենի, Գորկու, Սունդուկյանի, Պարոնյանի, Երվանդադեի և այլ դասական հեղինակների ստեղծագործությունների բեմադրությամբ, սերտորեն կապվեց ժողովրդի հետ, կանգնեց սոցիալիստական ռեալիզմի ճանապարհի վրա և հասավ նպատակասլաց, ժամանակակից ստեղծագործությունների բեմադրման բարձր կարողությունների աստիճանին: Այժմ Հայաստանում գործում են մի քանի պետական թատրոններ՝ պատանի հանդիսատեսի թատրոնը, պետական ռուսական թատրոնը, Լենինականի և Կիրովականի պետական թատրոնները, մի շարք միջըրջանային թատրոններ և այլն: Հայ տաղանդա-

Մի տեսարան Կիրովականից

վոր ղերասաններ Պ. Աղամյանի, Սիրանուշի, Չմշկյանի, Հ. Արելյանի և ուրիշների արվեստի հոյակապ ավանդույթները աճեցին և խորհրդահայ բեմական արվեստի բարձր նվաճումների հասան անվանի ղերասաններ Հ. Ներսիսյանը, Վ. Վաղարշյանը, Օ. Գուլազյանը, Ա. Ավետիսյանը, Հ. Գարագաշը, Գ. Զանիկյանը, Դ. Մալյանը, Ռ. Վարդանյանը, Գ. Գաբրիելյանը, Մ. Կոստանյանը, Օ. Բունիսյանը, Հ. Ավագյանը, Թ. Սարյանը, Գ. Խաթակյանը, Ա. Արագյանը, Մ. Պարոնիկյանը, Գ. Աշուղյանը, երիտասարդ ղերասաններ Մ. Սիմոնյանը, Բ. Ներսիսյանը, Լ. Հովհաննիսյանը, Ա. Խոստիկյանը, Խ. Աբրահամյանը, Ֆ. Դովլաթյանը, Լեւինականի թատրոնից Ց. Ամերիկյանը, Լ. Զորարյանը, Ա. Փաշայանը և ուրիշներ:

Օրավուր զարգանում է նաև խորհրդահայ գրականությունը: Անցած 45 տարիների ընթացքում, գրական ասպարեզ իջան և աճեցին բազմաթիվ վիպասաններ, թատերագետներ և բանաստեղծներ, որոնք գրական ժառանգությամբ հարուստ մեր ժողովրդին

պարգևեցին խորհրդահայ մարդկանց կյանքը ճշմարտացիորեն արտացոլող մեծ թվով արժեքավոր երկեր:

Ճանաչված ու սիրված արժեքներ են այսօր Ե. Զարենցը, Ն. Զարյանը, Գ. Սարյանը, Հ. Շիրազը, Ս. Կապուտիկյանը, Հ. Սահյանը, Պ. Սեակը, արձակագիրներ Դ. Դեմիրճյանը, Ս. Զորյանը, Ա. Բակունցը, Վ. Անանյանը, Հ. Քոչարը, Ս. Խանզադյանը, Աղավնին, Գ. Մահարին և շատ ու շատ ուրիշներ: Ներկայումս խորհրդային Հայաստանի գրողների միության անդամակցում են ավելի քան 900 գրողներ ու թարգմանիչներ:

Մեծ նվաճումների հասավ նաև խորհրդահայ կերպարվեստը: Խորհրդահայ կերպարվեստի ավագ գործիչներ Մ. Սարյանի, Փ. Թերլեմեզյանի, Հ. Կոչոյանի, Գ. Գյուրջյանի, Ա. Սարգսյանի և մյուսների հետ միասին նոր կյանք կառուցող խորհրդային մարդկանց հերոսական առօրյան և հայրենասիրությունը պատկերող արժեքավոր կտավներով ու քանդակներով հանդես են գալիս Հ. Զարգարյանը, Է. Խաթեկյանը, Բ. Քոչոյանը:

Մի տեսարան Էջմիածնից

նր, Մ. Աբեղյանը, Ա. Բեքարյանը, Ն. Նիկողոսյանը, Հ. Կալենցը և շատ ուրիշներ:

Արվեստի մեծահարուստ գանձարան է Երևանի պետական պատկերասրահը, ուր պահվում են շուրջ 10 000 գեղարվեստական բարձրարվեստ գործեր:

Աննախընթաց կերպով աճել է նաև խորհրդահայ մամուլը: Ներկայումս Հայաստանում լույս են տեսնում ավելի քան 100 անուն հանրապետական, քաղաքային, շրջանային բազմատպաքանակ թերթեր, տեսական, քաղաքական, տնտեսագիտական, գրական-գեղարվեստական, կրոնական և այլ հանդեսներ ու պարբերականներ, որոնց միանվագ տպաքանակը հասնում է ավելի քան 375 000 օրինակի: Խորհրդահայ ընթերցողը մայրենի լեզվով կարդում է ռուսական և համաշխարհային գրականության կոթողները:

Խորհրդային իշխանության տարիներին Հայաստանը ծածկվեց ակումբների և գրադարանների ցանցով: Վիթխարի վերելք ունեցավ գրատպության գործը: Հայաստանում գործում են ավելի քան 2 800 գրադարան, ուր ամփոփված են 16 600 000-ից ավելի գրքեր: Խոշոր գրադարաններից են Ա. Մյասնիկյանի անվան պետական հանրային գրադարանը, Հայկական ՍՍՌ գիտությունների ակադեմիայի գրադարանը, պետական համալսարանի գրադարանը, պոլիտեխնիկական ինստիտուտի գրադարանը, Լենինականի քա-

ղաքային գրադարանը և շատ ուրիշ գրադարաններ:

Աննախընթաց տեմպերով զարգանում է հրատարակչական գործը: 1920—1956 թվականներին հրատարակվել է 22 000 գիրք ու բրոշյուր 101 000 000 օրինակ ընդհանուր տպաքանակով, չհաշված ամսագրերն ու թերթերը: Հայերեն լեզվով թարգմանվել և հրատարակվել են եղբայրական հանրապետությունների ժողովուրդների և աշխարհի շատ ուրիշ ժողովուրդների խոշորագույն գրողների գործերը: Հայաստանի աշխատավորները այսօր սիրով ընթերցում են Հոմերոսի, Վիրգիլիոսի, Խայամի, Շեքսպիրի, Մոլիերի, Գյոթեի, Շիլլերի, Սերվանտեսի, Վոլտերի, Բալզակի, Հյուգոյի, Տոլստոյի, Պուշկինի, Գոգոլի, Գորկու, Ինչպես նաև Ժամանակակից խորհրդային և արտասահմանյան առաջադեմ գրողների երկերը: Հայաստանը այժմ ունի 55 տպարան: Ամեն տարի լույս է տեսնում ավելի քան 100 անուն դասագիրք:

Անցնող 45 տարիների ընթացքում, հայ ժողովուրդը, բուժելով իր վերքերը, ձեռնամուխ է եղել շինարարական մեծ աշխատանքի: Այսօր Հայաստանի գլխավոր պողոտաներն ու հրապարակները զարդարված են ճարտարապետական այնպիսի կոթողներով, որոնք իրենց ազգային երանգով, ճարտարապետական նուրբ ու գեղեցիկ ձևավորմամբ հիացմունք են պատճառում Հայաստան այցելող հյուրերին:

Շնորհիվ օրավուր աճող շինարարության լայն թափի ու ծավալի, Հայաստանում առաջացել ու զարգացել են մի շարք խոշոր արդյունաբերական գեղեցիկ ու բարեկարգ քաղաքներ ու կենտրոններ, որոնք գլխավորում է նոր Հայաստանի մայրաքաղաք Երևանը իր ավելի քան 650 000 բնակչությամբ: Այժմ Հայաստանն ունի 12 քաղաք, 23 քաղաքատիպ ավան: Այսօր արդիական նոր քաղաքներ են նաև Լենինականը, Կիրովականը, Ալավերդին, Գորիսը, Ղափանը, էջմիածինը, Հոկտեմբերյանը: Գեղեցիկ են հայրենի նոր քաղաքները իրենց քարեղեն նոր կառույցներով, որոնք, Ա. Իսահակյանի պատկերավոր արտահայտությամբ, «Կարծես թե մեր լեռների և ժայռերի իմաստալից շարունակությունը լինեն»:

Մեծ ծավալ է ստացել նաև բնակարանային շինարարությունը: Անճանաչելիորեն փոխվել է քաղաքամայր Երևանը, որն առաջ նահանգային հետամնաց քաղաք էր 23 000 բնակչությամբ: Այժմ Երևանը դարձել է խորհրդային Միության առաջավոր ու գեղեցիկ քաղաքներից մեկը, խորհրդային Հայաստանի զարգացող արդյունաբերության, գիտության և մշակույթի կենտրոնը: Տարիների ընթացքում Հայաստանի բազմաթիվ քաղաքներ ու գյուղեր գեղեցկացել են հազարավոր արդիական բնակելի բազմահարկ շենքերով, հիվանդանոցներով, գիտական և մշակութային հիմնարկներով, սանատորիաներով և հանգրստային տներով:

խորհրդային իշխանության տարիներին, առաջ մղվեց նաև առողջապահության գործը, ապահովվեց բնակչության ձրի բուժսպասարկումը: Հիվանդանոցային մահճակալների թիվը Հայաստանում 1913 թվականի համեմատությամբ ավելացել է ավելի քան 56 անգամ, բժիշկներին՝ 50 անգամ: Ներկայումս Հայաստանում գործում են 1480 բուժֆունկցիաներ, այդ թվում 268 հիվանդանոցներ՝ 11 200 մահճակալներով, որոնց սպասարկում են շուրջ 4 000 բժիշկներ և 10 000 բուժաշխատողներ:

Հայաստանի գեղատեսիլ բնության բոլոր պարզենները օգտագործվում են աշխատավորության բարեկեցիկ կյանքի, հանգստի և առողջապահության համար: Թավ անտառներում, հանքային աղբյուրների մոտ, բարձրանում են Հայաստանի առողջարանները և հանգստյան տները, որոնց թիվը հասնում է 29-ի: Հանրաճանաչ են հատկապես Զբոսնուկի, Արզնու, Դիլիջանի, Կիրովականի առողջարանները և Մաղկաձորի ու Ախթալայի հանգստյան տները:

Օրավուր ավելանում է մանկամասերների, մանկապարտեզների թիվը, ծավալվում են

Սասունցի Դավիթ
(Ջանդակագործ՝ Երվանդ Ջաջար)

բժշկասանիտարական կանխարգելիչ միջոցառումներ: Վաղուց արդեն Հայաստանում վերացված են մալարիան և վարակիչ մի շարք հիվանդություններ:

Մեծ են Հայաստանի ձեռք բերած նվաճումները նաև գյուղատնտեսության մեջ: Ներկայումս Հայաստանում կա 863 կոլտնտեսություն և 55 սովխոզ, 9 տեխնիկական վերանորոգման կայան և 29 մեքենատրակտորային կայան: Գյուղատնտեսության մեջ լայնորեն կիրառվում են ժամանակակից տեխնիկան և գիտության նվաճումները: Բարձրանում է տնտեսությունը պահելու կերպը, ավելանում է գյուղատնտեսական մթերքների արտադրությունը: Հայաստանի կոլտնտեսությունների և սովխոզների դաշտերում աշխատում են ավելի քան 5 000 տրակտոր, մեծ թվով կոմբայններ և ժամանակակից գյուղատնտեսական այլ մեքենաներ: Կոլտնտեսությունների 83 տոկոսը էլեկտրիֆիկացված է:

Ոռոգման նոր սխեմաների կառուցման շնորհիվ, ոռոգելի տարածությունը հասել է

Այգեկուպքը Արարատյան դաշտում

213 500 հեկտարի՝ 1913 թվականի 97 000 հեկտարի դիմաց:

Այս տարի շահագործման կհանձնվեն Մանթաշի ջրամբարը, Նոյեմբերյանի, Գետափ—Աղավնաձորի, Այրում—Ճոճկանի, Կապսի, Գյուլիբուլաղի, Լալազյուղ—Ուզուն-թալայի և մյուս ջրհան կայանները: Նախագծված միջոցառումների շնորհիվ, ոռոգելի հողերի տարածությունը Հայաստանում 1965 թվականին կավելանա 15 000 հեկտարով, իսկ լրացուցիչ ջուր կստանա 40 000 հեկտար արոտավայր: 1966—1970 թվականներին, նախատեսվում է նոր ոռոգելի հողերի տարածությունն ավելացնել 93 000 հեկտարով, բարելավել 26 000 հեկտար տարածության ջրապահովությունը և լրացուցիչ ջուր տալ 130 000 հեկտար արոտավայրերի:

Գյուղատնտեսական արտադրության հետագա ուժեղացման միջոցառումների իրագործումը ստեղծում է լայն հնարավորություններ գյուղատնտեսական մթերքների արտադրությունն ավելացնելու համար:

Հայաստանում հատկապես արագ թափուկ են զարգացել քիմիական, էլեկտրատեխնիկական, ռադիոէլեկտրոնային, հանքային արդյունաբերությունը, գունավոր մետալուրգիան, մեքենաշինությունը և գործիքաշինությունը:

Ինչպես հայտնի է, նախախորհրդային Հայաստանում քիմիական արդյունաբերություն չի եղել, այնինչ այժմ կան տասնյակ քիմիական ձեռնարկություններ, որոնք ներկրին տալիս են սինթետիկ կաուչուկ, արհեստական թելեր, հանքային պարարտանյութեր, ավտոդուրեր, ներկեր, ռետինատեխնիկական իրեր, ծծմբաթթու և ժողովրդական տնտեսության զարգացման համար շատ այլ ուրիշ նյութեր: Միայն 1963 թվականին, 1958 թվականի համեմատությամբ, քիմիական արտադրությունն աճել է 2,1 անգամ, ըստ որում սինթետիկ նյութերի արտադրությունն ավելացել է 7 անգամ: Միայն 1964 թվականին ինն ամսում արտադրվել է 27 500 տոննա կաուչուտիկ սոդա, 5 016 տոննա արհեստական և սինթետիկ թել, 495 100 տոննա արհեստական և սինթետիկ մետաքս, 869 000 հատ ավտոդուր:

Խոշոր հաջողություններ են ձեռք բերվել թեթև արդյունաբերության զարգացման բնագավառում: Խորհրդային Հայաստանն ունի այժմ ժամանակակից տեխնիկայով զինված և բարձր զարգացման հասած թեթև արդյունաբերություն: Մեր թեթև արդյունաբերության ձեռնարկությունները ներկայումս երկրին տալիս են ոչ միայն միլիոնավոր մետր մետաքս, բրդե, բամբակե կտորեղեն, այլև տասնյակ հազարավոր մետր արհեստական և սինթետիկ թելերից պատրաստված կտորեղեն ու հագուստեղեն: Միայն անցյալ տարվա 9 ամսում Հայաստանում արտադրվել է 49 400 000 քառակուսի մետր գործվածք, որից 5 400 000 քառակուսի մետր մետաքսե կտոր, 33 100 000 զույգ զուլպեղեն, 2 510 000 հատ տրիկոտաժի վերնագզեստ, 1 770 000 հատ ժամացույց, 5 174 000 զույգ կաշվե կոշիկ և այլն:

Եվ բացել է Մայր Հայրենիքը՝ Խորհրդային Հայաստանը՝ իր մայրական գիրկը 1915 թվականի ազգակործան եղեռնից մազապուրծ ազատված, աշխարհի չորս ծագերին ցրված իր հայրենաբաղձ զավակների առաջ և կանչում է նրանց բոլորին դեպի սուրճ դեպի հայրենի երդիկ: Վերջին տարիներին հայրենիք են վերադարձել ավելի քան 100 000 ներգաղթողներ:

Դժվար է, եթե ոչ անհնարին, մի առ մի թվերով արտահայտել այն բոլոր նվաճումները, որ վերջին 45 տարիների ընթացքում ձեռք է բերել մեր ժողովուրդը՝ շնորհիվ սոց-

տական իշխանության իր վերագրած անհատականության և խաղաղության պայմաններում: Իրականությունը, կարծես, գերազանցում է երազին: Բայց միամտություն կլիներ պարծել, որ այս բոլոր հեշտությամբ է ձեռք բերել հայ ժողովուրդը: Պատերազմից արևաբամ ապրիլյան եղեռնին վերապրող սեփականոր ժառանգել էր միայն ավերակներ, ալաբայված և կաղմալույծ մի հայրենիք: մերմարդկային ճիգով, ուժերի գերազույն պարումով մեր ժողովուրդը լծվեց աշխատանքի՝ անհուն զրկանքների գնով, տքնուշյամբ ու տառապանքով մի առ մի կառուցելու համար այն բոլորը, որ այսօր մեկ բառով կոչվում է խորհրդային Հայաստան: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմում մեր ժողովուրդի լավագույն զավակները դարձյալ իրենց արյունը, որպեսզի նորից կրկնվի ապրիլյան եղեռնը:

Այսօր խորհրդային Հայաստանը հսկա փարոսի նման լուսավորում է բովանդակ աշխարհի: Երթուղին: Այսօր մեծագույն փաստը, որով նշանավորվում է մեր ժողովուրդի ազգային վերածնունդը, կոտորակված հայության վերամիավորման փաստն է, հայ պետականության գոյության փաստը, հայրենի հողի վրա, հայ պետության հովա-

նու տակ, հայ ժողովուրդի տունդարձի, համախմբման և ամբողջացման փաստը, հայ ժողովուրդի հավաքական հոգեբանության, պետական նկարագրի կաղմալորման ու ամրապնդման իրական հնարավորությունների առկայության փաստը:

Այսօր խորհրդային Միության ժողովուրդների համերաշխ ընտանիքում, հայ ժողովուրդը գտել է իր վերջնական տեղը, ապահովությունն ու խաղաղությունը: Հայ ժողովուրդը չի մոռացել իր մեռելներին, ավելի քան մեկուկես միլիոն իր նահատակներին: Նա այսօր կրկնակի թափով ու եռանդով լծվել է համառ, հետևողական, շինարար աշխատանքի, որպեսզի քաջ պահի բաղադրիչ առաջադեմ մարդության հետ, որպեսզի շուտով վերացնի այն ավերակները, որ նրան պարտադրել էր մեր երեկվա ահավոր պատմությունը: Հայ ժողովուրդը կառուցում է, նաստեղծում է այն բոլոր արժեքներն ու ուժերը, որոնք հիմնավորապես բացառում են ապրիլ 24-երի կրկնությունը: Նա իր գոյության փաստովն իսկ, իր նվաճումներով, իր հանճարի արտափայլումներով դարձել է շուրջ երկու միլիոն մեր անթաղ նահատակների հիշատակին կանգնեցրած անձնակերտ ամենամեծ հուշարձանը:

